

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.98

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.13.07>

СУДОВІ ВИТРАТИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Гелецька Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
заступник директора з наукової та
навчально-виробничої роботи
(Галицький коледж імені В'ячеслава
Чорновола, м. Тернопіль, Україна)

Скиба Віталій Михайлович,
адвокат,
викладач кафебри права
(Галицький коледж імені В'ячеслава
Чорновола, м. Тернопіль, Україна)

У статті проводиться аналіз сутності й змісту судових витрат у цивільному судочинстві. Зосереджена увага на класифікації судових витрат законодавцем, здійснено детальний аналіз доцільності такого поділу. Надано правову характеристику кожному з видів судових витрат окремо й у системному їх поєднанні.

Проведено детальний аналіз проблематики правового регулювання судових витрат, зокрема витрат на професійну правничу допомогу, пов'язаних із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів і проведенням експертизи, пов'язаних із витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів, пов'язаних із учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Досліджуються їх функції. Подано визначення поняття «судові витрати». Обґрунтовується, що під час реформування цивільного процесуального законодавства важливо не допустити непомірної дорожнечі судочинства для учасників процесу. Водночас підкреслюється необхідність забезпечення якісного та справедливого правосуддя.

Один із основних методів, що використано в роботі, – метод порівняння правової бази, що регулює цю сферу відносин, національного законодавства та зарубіжного, сформовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання судових витрат.

Виявлено проблемні питання визначення розміру компенсації судових витрат на правову допомогу, їх особливості й елементи, що впливають на їх розмір.

Запропоновано шляхи подолання проблем правового регулювання інституту судових витрат у цивільному процесуальному праві. Під час вирішення тих чи інших про-

блем автор ураховував правовий менталітет національної правової системи, думку видатних науковців у сфері цивільного процесуального права, правові позиції вищих судових інстанцій, іноземний судовий досвід, а також практику Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: судові витрати, судовий збір, функції судових витрат, звільнення від сплати судових витрат, платники податків, цивільний процес, доступ до правосуддя.

COURT COSTS: TODAY'S CHALLENGES

Geletska Iryna Oleksandrivna,
Candidate of Law Sciences,
Deputy Director for Scientific Work and
Youth Apprenticeship
(Halytskyi College named after Viacheslav
Chornovil, Ternopil, Ukraine)

Skyba Vitalii Mykhailovych,
Lawyer,
Lecturer at the Department of Law
(Halytskyi College named after Viacheslav
Chornovil, Ternopil, Ukraine)

The article analyzes the nature and content of court costs in civil proceedings. The focus is on the classification of court costs by the legislator, a detailed analysis is made of the feasibility of such a division. The legal characteristics of each of the types of court costs are given separately and in a systematic combination.

The paper provides a detailed analysis of the issue of legal regulation of court costs, including the cost of professional legal assistance associated with the involvement of witnesses, specialists, translators, experts and examination related to the recovery of evidences, review of evidences at their location, providing evidences related to the commission of other procedural actions necessary for the consideration of the case or preparation for its consideration.

Their functions are investigated. The definition of "court costs" is given. It is substantiated that when reforming the civil procedural legislation, it is important not to allow excessive cost of proceedings for the participants in the process. At the same time, the need to ensure quality and fair justice is emphasized.

One of the main methods used in the work – the method of comparing the legal framework governing this area of relations, national and foreign legislation, there are formed specific proposals to improve the legal regulation of court costs.

The article reveals problematic issues of determining the amount of compensation for legal costs of legal aid, their features, and elements that affect their size.

The paper proposes ways to overcome the problems of legal regulation of the institution of court costs in civil procedural law. In solving certain problems, the author took into account the legal mentality of the national legal system, the opinion of prominent scholars in the field of civil procedural law, legal positions of higher courts, foreign judicial experience and the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: court costs, court fee, court costs functions, exemption from court costs, taxpayers, civil proceedings, access to justice.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України [1], кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Чинне цивільне процесуальне законодавство також передбачає можливість реалізації права на судовий захист заінтересованими особами. Так, згідно зі ст. 4 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України [2], кожна особа має право в порядку, установленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Інститут судових витрат, беззаперечно, впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду й отримання судового захисту.

Стан дослідження. Наявність інституту судових витрат у цивільному процесі вказує на платний характер судового захисту прав та інтересів осіб, але інколи є перешкодою для здійснення такого захисту. Разом із тим якщо розмір судових витрат розумний, то він може розглядатися як «фільтр», який утримує від необґрунтованого звернення особи до суду.

Різні аспекти проблеми співвідношення цього інституту з правом на судовий захист досліджувалися в наукових працях Н.Ю. Сакари, Р.М. Мінченка, Л.А. Кондратьєвої, Р.Л. Сопільника. Водночас низка важливих і практично значущих аспектів цієї проблеми залишається недостатньо дослідженою.

Мета дослідження – на основі аналізу інституту судових витрат у цивільному судочинстві визначити його роль у всебічній реалізації особою права на судовий захист.

Виклад основних положень. Відповідно до ч. 1 ст. 133 ЦПК України, судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи, які включають витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Розмір і порядок сплати судового збору регулюються Законом України «Про судовий збір» [3], а от розмір і порядок сплати другого виду судових витрат регулюється лише декількома статтями ЦПК України, унаслідок чого виникає багато прогалин, що призводять до неоднакового застосування правових норм судами.

Особливу увагу, на нашу думку, необхідно звернути на проблематику законодавчого регулювання витрат нового виду, зокрема на професійну правничу допомогу.

Унаслідок аналізу норм ЦПК України можна дійти висновку щодо витрат на професійну правничу допомогу, а саме такими є витрати, які понесені на надання послуг професійними юристами (адвокатами). Ці витрати виникають відповідно до укладеного договору про надання правничої допомоги та в подальшому підтверджені належними доказами (не обов'язково). До цих послуг включаються також і послуги, що надаються помічниками адвоката, але в межах договору.

Верховний Суд у Постанові від 22.12.2018 по справі № 826/856/19 висловив позицію, що «з розрахунку наданих адвокатом послуг вбачається, що певні його дії (зробити копії необхідних документів чи друк квитанцій) не потребують професійних навичок, а акт виконаних робіт містить вид послуг, що не були передбачені договором» [4].

Тому для відшкодування в майбутньому судових витрат (витрат на правничу допомогу) у договорі про надання правничої допомоги необхідно зазначити якнайбіль-

ший спектр послуг і чітко визначити, як саме буде проводитися оплата за такі послуги та механізм підтвердження такої.

Статтею 174 ЦПК України визначено, що заявами по суті справи є позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

Уклавши договір з адвокатом і склавши певні процесуальні документи (ураховуючи запити, претензії, відповіді на претензії), особа подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла та які очікує понести у зв'язку з розглядом справи. Цей орієнтовний розрахунок може бути викладений окремо, як документ, а може бути зазначений (інтегрований) у першу заяву по суті справ.

У разі ненадання орієнтовного розрахунку суд має право (тобто це є підставою) відмовити учаснику справи у відшкодуванні судових витрат. Це правило не стосується сплаченого судового збору. Для уникнення таких ризиків доцільним є виконання вимог ЦПК України та надання орієнтовного розрахунку (хоча б найпростішої форми), що унеможливить із цієї підстави в подальшому відмову суду про відшкодування таких витрат.

Окремо варто звернути увагу на співмірність наданих послуг правничої допомоги.

На підставі ч. 4 ст. 137 ЦПК України співмірність визначається такими критеріями:

- 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- 3) обсягом наданих адвокатом послуг і виконаних робіт;
- 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, у тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Варто зауважити, що суд у кожній справі безпосередньо надає оцінку всім доказам, включаючи, що доводять судові витрати, і встановлює співмірність за вищевказаними критеріями.

Протилежна сторона може заперечувати щодо суми, тобто розміру, що вказаний у розрахунку судових витрат, і саме на неї покладений обов'язок щодо доказування співмірності в разі незгоди. Таке заперечення викладається у формі письмового клопотання.

Однак, як показує судова практика, зокрема обставини в судових рішеннях, що знаходяться в ЄРСР, суди досить часто порушують цю норму процесу та самостійно, тобто без клопотання іншої сторони, зменшують розмір судових витрат.

Досить добру добірку судової практики із цього питання сформовано Владиславом Фісуном: «Для порівняння можна звернутися до додаткової постанови Верховного Суду по справі № 926/1795/18 від 24.12.2019 р. та додаткової постанови Верховного Суду по справі № 911/1563/18 від 05.08.2019 р. У першому випадку до відшкодування було заявлено 10 015 грн, у другому – 26 000 грн. В обох справах учасники подали до суду відповідні докази щодо надання визначеного договорами переліку послуг, у той час як другими сторонами не було заявлено клопотань про зменшення суми судових витрат. Незважаючи на це, мотивуючи свої рішення одними і тими самими правовими нормами, Верховний Суд дійшов різних висновків. У першому випадку суд у повному розмірі задовольнив відшкодування заявлених витрат, а у другому – лише у розмірі 14 000 гривень.

Усталена практика Європейського суду з прав людини визначає: «Якщо конфліктна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, тим самим підриває принцип правової визначеності та послаблює довіру громадськості до судової системи».

Зменшуючи в тому числі суми на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу суди керуються такими положеннями процесуальних кодексів: «Під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує: 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору, з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, у тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес; 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо; 4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись».

Існує правова позиція, що суд з власної ініціативи за наведеними вище критеріями може зменшити розмір судових витрат (Постанова Верховного Суду від 03.10.2019 у справі № 922/445/19) [9].

Ураховуючи викладені положення та позиції Верховного Суду, можемо констатувати, що із цих правил є винятки:

1) суд може відмовити стороні у відшкодуванні судових витрат повністю або частково, якщо розмір судових витрат, заявлених до відшкодування та підтверджених відповідними доказами, значно більший або значно менший від того, що наданий у попередньому розрахунку судових витрат (якщо сторона не доведе необхідності таких дій);

2) у разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник унаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

Такі висновки впливають також із Постанови Верховного Суду від 03.10.2019 у справі № 922/445/19.

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що саме питання про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є похідним (тобто таким, що виникає внаслідок та у взаємозв'язку з основним позовом) щодо основної вимоги. Оскільки суд обмежений дискреційними повноваженнями, тому саме сторони (учасники та представники) наділені процесуальним правом оспорювання розміру заявлених до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, від їх волевиявлення залежить реалізація цього права.

Докази на підтвердження понесених сторонами судових витрат, відповідно вимог ЦПК України, подаються до закінчення судових дебатів. Однак якщо сторона до цього часу зробила відповідну заяву, то такі докази можуть бути подані впродовж п'яти днів після ухвалення рішення суду. Якщо такі докази не будуть подані протягом п'яти днів, тоді ця заява залишається без розгляду.

Отже, з вищевикладеного можна резюмувати, що будь-які надані послуги мають бути підтверджені відповідними доказами, лише за такої умови сторона може розраховувати на відшкодування судом таких витрат.

Витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін і їхніх представників, включаючи прибуття в судові засідання, а також наймання житла, сторони несуть самостійно. Так, станом на 2020 р. законодавець установив граничний розмір добових витрат, що підлягають відшкодуванню, у розмірі 0,1 розміру мінімальної заробітної плати, яка з 01.01.2020 становить 4723 гривень. Отже, максимальний розмір

добових у 2020 році становить 472,30 гривень у розрахунку за кожен календарний день такого відрядження. Добові витрати підтверджуються належними доказами, зокрема касовими чеками, рахунками з готелю тощо.

У разі надання особою доказу на вимогу суду така особа має право вимагати виплату грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір такої грошової компенсації визначається судом. За основу беруться подані особою докази понесених таких витрат.

Граничний розмір компенсації витрат, що пов'язані з оглядом доказу за межами суду, установлюється Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ). Згідно з Додатком Постанови КМУ «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» [4], компенсація витрат на огляд доказів за їх місцезнаходженням не може перевищувати 50 відсотків розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб за сукупність дій, необхідних для розгляду справи, а це станом на 01.01.2020 дорівнює 1051 гривні.

Відповідно до Закону України «Про судовий збір», останній встановлюється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, у якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову й у фіксованому розмірі.

Для кращого усвідомлення так званої мінімальної «ціни правосуддя» варто зазначити таке:

1) за подання позовної заяви немайнового характеру фізична особа повинна сплатити мінімум – 840,80 гривень;

2) за подання позовної заяви майнового характеру фізична особа повинна сплатити мінімум – 840,80 гривень;

3) за подання заяви у справах окремого провадження, заяви про забезпечення доказів або позову, заяви про перегляд заочного рішення фізична особа повинна сплатити найменше – 420,40 гривень;

4) за подання апеляційної скарги фізична особа повинна сплатити 150% ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги, а тому якщо особою сплачено 840,80 гривень, то під час подання апеляційної скарги сума буде дорівнювати 1261,2 гривні.

5) за подання касаційної скарги фізична особа має сплатити 200% ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, а тому якщо особою сплачено 840,80 гривень, то під час подання касаційної скарги сума буде дорівнювати 1681,60 гривень.

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що так звана мінімальна «ціна правосуддя» в разі подання позову фізичною особою за умови подання апеляційної та касаційної скарги, як мінімум, буде дорівнювати 3 784 гривні.

Що стосується міжнародного досвіду, то не існує єдиного підходу до практики стягнення судових витрат. У країнах світу структура системи судових витрат дещо різниться. Для порівняння обрано Грузію, Польщу та Латвію.

У Грузії регулювання судових витрат передбачено частиною 5 ЦПК Грузії [5]. Відповідно до Кодексу, витрати, пов'язані з процесом, становлять судові й позасудові витрати.

Державне мито – це судовий збір. Сума державного мита практично така сама як і в Україні, а саме: за подання позовної заяви немайнового характеру фізична особа повинна сплатити 100 ларі, що дорівнює 881 гривні, за подання апеляційної скарги 150 ларі, що дорівнює 1322 гривні, за подання касаційної скарги – 300 ларі, що становить 2 645 гривням. А тому загальна сума становить 4 848 гривень, що на одну тисячу

гривень є дорожчим, ніж в Україні. Отже, можна зробити висновок, що цінова України та Грузії політика однакова, але різняться структури інститут судових витрат.

Латвія [7]. Інститут судових витрат цієї країни включає такі види:

- 1) державні збори;
- 2) відомчі збори/комісійні;
- 3) витрати, обов'язково понесені для цілей розгляду справи.

Державні збори насамперед сплачуються залежно від ціни позову. Якщо ціна становить до 2 134 євро, то державний збір сплачується 15% від ціни позову, але не менше ніж 71 євро. Тобто мінімальна ціна державного збору становить 2 081 гривню.

Щодо відомчих зборів, то за видачу сертифіката особі необхідно сплатити майже 3 євро (88 гривень), за видачу дублікату виконавчого листа – 14, 23 євро (412 гривень).

Отже, структура інституту судових витрат Латвії, а також цінова політика значно відрізняються від України та Грузії.

Відповідно до Закону «Про Судові витрати в цивільних справах» [6], у Польщі судові витрати включають збори/комісію та видатки. Сплатити судові витрати зобов'язується сторона, яка подає до суду листа, що підлягає стягненню зборів чи здійсненню витрат.

Фіксована комісія не може бути менша за 30 злотих і більша за 5000 злотих. Відносний збір стягується у випадках, що стосуються майнових прав, і становить 5% вартості предмета спору або предмета оскарження, але не менше ніж 30 злотих (192 гривні) та не більше ніж 100 000 злотих (648 569 гривень). Базовий збір стягується у випадках, у яких положення закону не передбачають стягнення фіксованого, відносного чи тимчасового збору. Базовий збір становить 30 злотих і є мінімальним збором, який сторона зобов'язана сплатити за поданий лист, що підлягає оплаті. Тимчасовий збір визначається в межах від 30 злотих (192 гривень) до 1000 злотих (6413 гривень), а у справах, порушених у групових процесах, – від 100 злотих до 10 000 злотих.

Отже, інститут судових витрат, беззаперечно, потрібно вдосконалювати, беручи міжнародний приклад. Зокрема, необхідно вносити зміни до ЦПК України, уточнюючи положення, які там містяться, і тим самим унеможливити різне застосування норм судами в практиці стягнення судових витрат.

За результати проведеного дослідження формуємо такі **висновки**.

Судові витрати – передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом і вирішенням, а в разі їх звільнення від сплати це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи (п. 1 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 № 10) [8].

Відповідно до ч. 1 ст. 133 ЦПК України, судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи.

За положеннями ч. 2. ст. 133 ЦПК України, до витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу залишається найбільш нерегульованими витратами, оскільки на практиці суди доходять різних висновків

за одних і тих самих обставин і наближених доказів. Багато питань стосовно відшкодування витрат на правничу допомогу натепер залишаються невирішеними, немає чіткої визначеності й щодо чітких рамок.

Розмір відшкодування витрат на професійну правничу допомогу встановлюється договором про надання правничої допомоги, а відшкодовується на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою з урахуванням положень ЦПК України. До витрат на правничу допомогу адвоката належать гонорар адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збирання доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката.

Під час компенсації витрат на правничу допомогу одну з основних ролей відіграє такий критерій, як співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката зі складністю справи й виконаних адвокатом робіт (наданих послуг) і часом, витраченим на виконання відповідних робіт, урахуваючи обсяг наданих послуг і виконаних робіт, а також ціною позову та значенням справи для сторони, у тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Суд повинен брати до уваги всі зазначені критерії як кожен окремо, так і в сукупності. Проте, урахуваючи відсутність установлення чітких рамок щодо визначення співмірності розміру витрат на правничу допомогу за кожною обставиною, суд має в розпорядженні широкий розсуд для встановлення кінцевого рішення.

До інших витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів і проведенням експертизи; витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; витрати, пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста, оплату робіт перекладача, відповідно до ЦПК України, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

Розроблення й подання попереднього (орієнтовного) розрахунку розміру судових витрат, який кожна сторона має подати разом із першою заявою по суті спору, є нововведеннями. Попередній розрахунок розміру судових витрат має бути поданий вчасно, разом із подачею першої заяви по суті, а під час апеляційного та касаційного розгляду – разом із подачею перших заяв (скарг, відзивів).

Саме по собі скасування граничного розміру компенсації витрат на професійну правничу допомогу слугує позитивним кроком, проте внаслідок цього судова практика має багато розбіжностей, що свідчить про негативні наслідки застосування цих норм. Суди по-різному підходять до оцінювання часу, необхідного для надання певного виду правничої допомоги, і до інших критеріїв визначення розміру оплати витраченого адвокатом часу.

Запроваджений критерій співмірності витрат на професійну правничу допомогу, витрат на оплату робіт експерта, спеціаліста, перекладача зі складністю справи виконаної роботи й іншими критеріями є досить суб'єктивним, тому необхідний час для напрацювання судовою практикою більш чіткої та виваженої позиції з питань компенсації судових витрат.

При цьому, урахуваючи вартість (орієнтовну) усіх витрат на одну модельну справу, можна ствердно вказувати, що порівняно з іншими державами в Україні правосуддя залишається доступним за ціною для всіх верств населення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
3. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 14. Ст. 87.
4. Постанова Верховного Суду у справі. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78985598>.
5. Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 590. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 86.
6. Цивільний процесуальний кодекс Грузії. *Законодавчий вісник Грузії*. 1997. № 1106-Іс. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/29962?publication=137>.
7. Про Судові витрати в цивільних справах : Закон Польщі. *Інтернет система правових актів*. 2005. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20051671398>.
8. Закон про цивільний процес Латвії. *Законодавство Латвії*. 1998. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>.
9. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14#Text>.
10. Фісун В. Відшкодування витрат (на правничу допомогу) від А до Я: рецепт успіху. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidshkoduvannya-vitrat-na-pravnicu-dopomogu-vid-a-do-ya-recept-uspihu.html>.
11. Рудий В. Порівняльна таблиця змін до ЦПК. URL: <https://zib.com.ua/files/table-tspk-2018.pdf>.